

GYÁNI GÁBOR

Háborús tapasztalat és a nem várt jövő

Szabó Dániel és Lipták Dorottya emlékének

A történelmi tapasztalat a múlt közvetlenül átélt világát képviseli, a történeti tapasztalat pedig az elmúltról utólag szerzett racionális (rendszerezett) tudást jelenti, melyet nevezhetünk akár történetírói tapasztalatnak is. A kettő korántsem egy és ugyanaz, sőt: mondhatni idegenek egymás számára. Jóllehet a történész minden lehetőt megtesz azért, hogy a jelenhez közel hozza a múlt emberi világát. Merő önáltatás azonban arra gondolni, hogy a történetírás képes lehet a múlt *igaz* és kivált *egyedül igaz* históriáját előadni. Ennek nem a felejtés (a források hiánya) az egyedüli oka, bár kétségkívül annak is van benne szerepe. Legalább ilyen súllyal esik a latba, hogy a múlt és a jelen, ha olykor össze is érnek egymással, eredendően különböznek egymástól, mivel bizonyos fokig az egyik is és a másik is önmagába zárt entitás. A teoretikus, ezt megvilágítandó, rámutat az emberi cselekvés időbeli szituáltságára. „Egy tettnek, az ágens nézőpontjából, saját időbeli »környezete« van, ahol a cselekvés jelene a múltjával és a jövőjével áll kapcsolatban. [...] Egy adott tett szempontjából különösen lényeges a cél, amit el szeretne érni, és ami rendszerint kitolódik a jövőbe. A cselekedet, természetesen, nem érheti el kítűzött célját, melynek következményei a valóságban különbözhetnek az ágens szándékaitól.”¹ Az eltérés a valóság és a „valóság” másféleségéből ered, magyarul: a szándékok szerinti valóság és a ténylegesen bekövetkező valóság különbözősége annak fő oka. A történelmi látószögből ugyanis valamely múltbeli tett annak tényleges (és nem előre elképzelt) következményeivel vétetik számba. Ha viszont a historikus kíváncsi arra is, amit a valóságos idő történelmi tapasztalata rejt magában, akkor nem elégedhet meg ezzel a sommás visszatekintéssel, hanem számot kell vetnie a valóságos időtapasztalattal is. Ez azt követeli tőle, hogy ragadja meg a cselekvés valóságát, felidézve azt a történelmi időt, amelynek (elképzelt és akart) jövője többnyire különbözni fog az utóbb bekövetkezett jövőtől.

A történelmi és a történeti tapasztalat eme feloldhatatlan kettősségét a nemrég elhunyt Szabó Dániel is jól érezte, amikor megjegyezte: látható ellentét feszül a Nagy Háború utólagos (történelmi) számon tartása és az esemény kortársi élményvilága között. A történészek és a politikatudósok az első világháborút gyakran a huszadik század ős- vagy alapkatasztrófájaként határozzák meg, olyan eseményként fogják fel tehát, amely egy addig érvényes világnak vetett egyszer és mindenkorra véget. „Mindezek a kifejezések és társaik nem 1914 júliusában–augusztusában születtek, csak a háború után fogalmazódhattak meg, hiszen 1914-ben egy ideig még azt sem tudták, hogy egy összeurópai háborút kell majd átélniük [...]. Még a Nagy Háború kifejezés sem élhetett, hiszen sokan hittek II. Vilmosnak, hogy mire a levelek

¹ David Carr: Experience and History. Phenomenological Perspectives on the Historical World, Oxford University Press, Oxford, 2014. 189.

lehullnak, a katonák már otthon lesznek.”² Holott a nevezetes 1914-es augusztusi európai eu-fória, amikor a népek mindkét oldalon teljes és önzetlen lelkesedéssel fogadták az egymást követő hadüzenetek hírért, semmiképp sem a katasztrófa élményében fogant, hiszen az csupán egy utólagos gondolati konstrukció; 1914-et, ezzel szemben, az apoteózis, a túláradó öröm egyszeri történelmi hangulata hatotta át, ez az akkor érvényes történelmi tapasztalat. A történelmi időnek a konkrét mibenléte, és annak majd csupán az utólagos időtávlatból értékelhető „ténye” semmiképp sem érnek össze, és így nem is felelhetnek egymással.

Amikor a Kádár Judit szerkesztésében közreadott, az *Új Idők* című családi lap első világháborús számaiból összeállított kötetet a kezünkbe vesszük,³ akkor közvetlenül nem történeti, hanem primer történelmi ismereteket szerzünk a Nagy Háború hátszínházi fejleményeiről. Mielőtt belemélyednénk az *Új Idők* háborús évfolyamainak tanulmányozásába, szólni kell néhány sajtótörténeti összefüggésről.

A 19. század vége az újtások időszeke volt a sajtóélet területén.⁴ 1889 karácsonyán indult útjára *A Hét*, az asszimiláns Kiss József modernista társadalmi-irodalmi-művészeti közlönye, amely hamarosan politikai és irodalmi szemlévé alakult át. A kiegyezés után született nemzedék írta (és olvasta) ezt a lapot, amely merőben másként viszonyult a század sorsfordító eseményeihez (a reformkorhoz, a szabadságharchoz, az abszolutizmushoz, a kiegyezéshez), mint apáik nemzedéke. A nyugatos, hangsúlyosan európai orientációjú *A Hét* ellensúlyozására indította útjára a Singer és Wolfner Kiadó 1895-ben az *Új Időket* annak a Herczeg Ferencnek a főszerkesztésével, aki a verseci patikus és polgármester fiaként maga is első generációs asszimiláns volt. Csakhogy: Kiss Józseffel ellentétben Herczeg nem a fővárosi zsidó kispolgári miliót, hanem a vidéki sváb középosztályt képviselte. A már befutott író (és színpadi szerző), Herczeg Ferenc kultúrmissziót vállalt magára ezzel a lappal. Kiss Józseftől eltérően ő kevésbé az európai polgári értékek és ízlésvilág, sokkal inkább a majd ezután megteremtendő magyar kulturális középosztály ügyében kívánt fáradozni. A lapszerkesztő Herczeg a „hangsúlyt kétségtelenül a nemesi-úri életmód, ízlés- és magatartásminták közvetítésére helyezi” – szól a sajtótörténész értékelése. Ezzel Herczeg azt szerette volna bizonyítani, „hogyan a társadalomban a századforduló táján minden eddiginél intenzívebb átjárás van a nemesi és polgári kultúra csatornáik között”.⁵

A lap – jellegét tekintve – képes családi hetilap, egy olyan laptípust képvisel tehát, melynek a *Vasárnapi Újság* volt nálunk hosszú időn át a mérvadó mintaadója. A politika így másodlagos szerephez jutott a lap témaválasztásában, annál nagyobb súllyal képviseltették benne magukat a művészetek, főként a szépirodalom, továbbá a vizuális művészetek és a tudományos ismeretterjesztés. Nem hiányzott ugyanakkor a lapból a társadalmi nevelés célkitűzése sem, amely a középosztály ízlésbeli formálását, gyakorlatias életfelfogásának az orientálását, viselkedési kultúrájának a csiszolását jelentette az élet szerteágazó területein. Három társadalmi kategóriára figyelt az *Új Idők*, a dzsentrire, az arisztokráciára és a nőre, akik vel-

² Szabó Dániel: Hogyan fogadták a magyarok az első világháborút? Tiszatáj, 2014/7. 4.

³ Kádár Judit: *Az Új Idők az első világháború alatt (1914–1918)*. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 2018.

⁴ Az itt következő gondolatmenet fő forrása: Lipták Dorottya: *Újságok és újságolvasók Ferenc József korában. Bécs – Budapest – Prága*. L'Harmattan, Budapest, 2002. 88–109. Továbbá: (Kádár Judit): Bevezetés. In: Kádár Judit: i. m. 11–19.

⁵ Lipták Dorottya: i. m. 97.

hetően a lap fő olvasói is voltak egyúttal. Fontos kiemelni, hogy Herczeg lapját határozottan nemzeti, olykor nacionalista beállítottság hatotta át, ami a főszerkesztő „magyar kultúrát teremtő” fokozott igyekezetéből eredt. Ezért is kevés benne a fordítás, 1914 (1918) előtt azonban bőven merít a magyar írók és más magyar szerzők köréből, *A Hét*, sőt olykor még a *Nyugat* szerzőit is szerepeltetve a lapban.

Hogy és miként változott mindez, és változott-e egyáltalán a háborús években, amely sok változással járt a békeidőkhöz képest? Az *Új Idők*, amely nem politikai lap a szó szoros értelmében, más módon terjesztette a háborús propagandát, mint a napilapok. Nem fordított azonban teljesen hátat Herczeg Ferenc és az *Új Idők* sem ennek a feladatnak, bár az a háborús propaganda, ami a lapból sugárzott, áttételesebb és ellentmondásosabb volt, mint ahogy elsőre várnánk. A lap eredendő irányultságának jól megfelelt ugyanakkor az a vehemencia, mellyel az 1916-os román betörés eseményére reagált. Nem a Kádár Judit által gondozott kiadványból tudható, hogy mennyire fulmináns lett hirtelenjében Herczeg hangja, amely a *Magyar Figyelő*ben, alkalmanként pedig a saját lapjában volt hallható 1916 őszén. Ezekben az írásaiban Herczeg a román árulást és a magyaroknak (a központi hatalmaknak) az arra adott válaszát, a katonai ellenoffenzívát ecsetelte.⁶ A Herczegtől szokatlan harcias háborús propaganda, amely a lap ekkori képanyagában is megmutatkozott, pregnáns módon kifejezésre juttatta az *Új Idők* szellemi-ideológiai érzékenységét. Főként az hozhatta ki Herczeget és a háborús körülmények között is többnyire mértéktartó hetilapot a sodrából, ami a (székely) magyarokkal és Erdéllyel történt ekkoriban: egy olyan esemény volt a felindulás kiváltó oka, amely az integer magyar államterület lehetséges háborús sorsát illeti. Nincs sok csodálkoznivaló ezen azok után, ha kissé belemélyedünk az *Új Idők* háborús évfolyamaiba, melyről jó áttekintéssel szolgál Kádár Judit összeállítása.

Miközben az *Új Idők* kezdettől kerülte a nyílt háborús uszítást, a sovinizta hangulatkeltség, sőt olykor pacifista hangokat is hallatott, aközben szilárdan kitarzott a múlt folytatása, sőt a (birodalmi) múlt továbbéltetésének és kiterjesztésének a vágyálma mellett. Ezen itt most az értendő, hogy soha egy pillanatra sem merült fel, és még a végórában sem vált tudatossá, hogy a Monarchia és vele együtt a soknemzetiségű Magyar Királyság összeomolhat. Úgyszintén a *Magyar Figyelő* hasábjain fejtegette Herczeg 1916 januárjában Friedrich Naumann Közép-Európa-konceptióját taglalva, hogy: „A háború után is »együtt fogunk maradni« és a magyarság tekintete, amely már a múltban is oly szívesen csüngött a művelt Nyugaton, a jövőben a Nyugatnak legértékesebb fajtát, az északnémetet, fogja felkeresni.” Ahogy a cikk további gondolatmenetét Kádár Judit összefoglalja, abból kiviláglik, hogy Herczeg meg volt győződve az Osztrák–Magyar Monarchia biztosnak tetsző jövőjéről, amit – szerinte – a német birodalommal szorososan együttműködve Közép-Európává lehet alakítani a háború befejezése után.⁷

Hogy milyen mély és megingathatatlan *történelmi* tapasztalat volt akkortájt a magyar állam területi sérthetetlensége, melyet senki és semmi áron nem rúghat fel, az abból is látszik, hogy még 1918 novemberében (!) is hihetetlennek és persze elfogadhatatlannak tűnt az *Új Idők* publicistája, Csathó Kálmán számára, miszerint Magyarország tetemes hányadát netán

⁶ Balázs Eszter: Szellemi remobilizáció Magyarországon az 1916-os erdélyi román támadást követően. In: Egry Gábor – Kaba Eszter szerk.: 1916 a fordulat éve? Tanulmányok a Nagy Háborúról. Napvilág, Budapest, 2017. 125–129.

⁷ Kádár Judit: i. m. 173.

elcsatolják. A *Varjú Máli levelei* című cikksorozatban közreadott fiktív elmélkedéséből idézek. „Hogy ezt a várost, ezt a házat, ezt a kertet a cseheknek akarja adni az amerikai elnök? [...] Hogy én erről lemondjak? Hogy cseh földre temessenek és Prágába vigyék a kis adómat, amíg élek. Vagy hogy most itt hagyjak mindent és itt hagyjam azokat, akik becsülettel éltek és haltak meg magyar földön, és még az álmuk se legyen nyugodt tovább, mert csehvé lett a föld, amelyben pihennek? Ez az, ami nem lehetséges. Nem adom oda, nem adom és nem is fogja odaadni senki.”⁸

Az *Új Idők* akkori publicisztikája és szépirodalmi anyaga olyan világ- és társadalomképet sugall, amely nem szélsőségesen nemzeti, semmiképp sem sovíniszta, ennek ellenére folyton-folyvást azt a történelmi tapasztalatot sulykolja, melyben az ágens jövőre irányuló várakozása (a jövőképe) köszönőviszonyban sincs a ténylegesen bekövetkező jövővel, azzal, amit a Párizs környéki békek által elrendezett Új Európa jelent majd 1920 után. Az *Új Idők* lapjain megfogalmazott, a háborús éveket kíséző történelmi tapasztalatok éles fényt vetnek a tényleges és akaratlan történelmi következmények *váratlan* drámaiságára. Az *Új Idők* és persze a többi sajtóorgánium sem készítette fel a társadalmat – akár csak minimális módon sem – Trianon bekövetkeztére, és persze a Nagy Háború mint úgymond katasztrófális esemény tapasztalatából sem adott át semmit olvasóinak. A lap – volt már róla szó – közvetlenül nem politizált, sőt ambivalens álláspontot foglalt el a háború kérdésében, még ha nyíltan háborúellenes írások nem is jelentek meg a hasábjain, ami persze nem csoda, ismerve a főszerkesztő Herczeg politikai beállítottságát és a korabeli sajtócenzúrát.⁹ Ennek ellenére az *Új Idők* publicisztikája és főként a lap irodalmi anyaga nem szűkölködött a háború értelmét megkérdőjelező sugalmazásokban. Például úgy, hogy feltűnően mellőzte a háborús hőskultusz kultiválását,¹⁰ helyette a frontkatonák szenvedését igyekezett tudatosítani. A lapban rendszeresen közölni szokott tárcaregény vagy tárcanovella keretei között esett leginkább szó erről, miközben ezen írások tudatos és irányított témaválasztásakor a háborús hadviselés apológiája volt, lett volna a vezérlő elv. Így kommentálja Kádár Judit az említett írások némelyikét. „A lap 1914. október 4-én kezdi közölni Krúdy Gyula *A 42-ös mozsarak* című regényét. [...] Bár katonai fellépést támogató irányregényt vártak tőle, Krúdy a háborúellenességét nem túl sikeresen leplező pikareszket írt.”¹¹ Vagy: „1915 folyamán a négy folytatásos regényből, Herczeg Ferenc, Szomaházy István, Csathó Kálmán és Gábor Andor tollából, csak az utóbbi volt háborús témájú, s a Krúdy Gyula előző évi regényéhez [*A 42-ös mozsarak*] hasonlóan az iróniát felismerő olvasókban ismét kétség ébredhetett, vajon háborúpárti vagy antimilitarista mű-e Gáboré.”¹² 1918 tavaszán olyan, köntörfalazás nélküli pacifista eszmefuttatás is napvilágot látott a lap hasábjain Kosztolányi Dezső tollából (*Majd a háború után*), melyben az író a háborút pokolnak, az emberiség katasztrófájának nevezte.¹³ Sőt mi több, a főszerkesztő, Herczeg Ferenc

⁸ Uo. 300.

⁹ A hadicenzúráról ld. Buzinkay Géza: A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig. Wolters Kluwer, Budapest, 2016. 314–318.

¹⁰ Vö. Gyáni Gábor: Az első világháború emlékezete. In: Uő: A történelem mint emlék(mű). Kalligram, Budapest, 2016. 152–185.

¹¹ Kádár Judit: i. m. 94.

¹² Uo. 121.

¹³ Uo. 262–263.

is majdnem „letért az útról” akkor, midőn unokaöccse fronthalálától megrendülve 1915 őszén *Idén nem lesz karácsony* címmel jelentetett meg cikket a lapban.¹⁴

Az *Új Idők* abban érezte magát leginkább érdekeltnek, hogy igyekezzen elfelejtetni olvasóival a háborút, azt a borzalmat, amely elsősorban a frontkatonákkal történt ekkor. Nem hiányzott ugyan a lapból a fronttudósítás, ami főként képek formájában jutott el az olvasókhoz, az *Új Idők* háborús évekbeli szerkesztési elveit ugyanakkor annak a látszatnak a fenntartása szabta meg ez idő tájt, hogy a háború eseménye érdemben nem befolyásolja az élet normális menetét. Fontos a háború, sugallta az *Új Idők* sok-sok írása és megannyi képi közlendője, annyira azért mégsem, hogy fel kellene miatta függeszteni a szerelemről, a divatról, a nőkérdésről és számos más, ehhez hasonló prózai dologról folytatandó nyilvános diskurzust. Nem is mulasztotta el a lap napirenden tartani az említett témák szüntelen vitatását. Arról nem beszélve, hogy eközben mélyen hallgatott a hátország egyre sokasodó bajairól, a kollektív gyászról, a növekvő áruhiányról, az ellátási gondokról és a termelő munka akadozásáról. Mindent összevetve, az *Új Idők* háborús propagandája jószereivel kimerült abban, hogy nyugtatgatta az olvasóit azáltal, hogy elterelte a figyelmüket a háború emberi nyomorúságáról és nem utolsósorban az ország netán kedvezőtlen jövőjéről. Az utókor, amely ismeri a frontkatonák tengernyi szenvedését, tömeges tragédiáját, és tisztában van a hátország kínjaival is, és persze tudja, hogy mi következett a háborúra, megütközéssel szokta tudomásul venni ezt a „hazug” közvélemény-formálást. Csakhogy ez a mai időperspektívához tartozó tapasztalat (és tudás) nem vetíthető vissza a múltba, különösen nem mint norma, mert nem korabeli történelmi tapasztalat. Kétségtelen továbbá, hogy amennyiben másként, vagyis úgy alakult volna az akkori jelen jövője, ahogy és amire a múlt cselekvő ágensei maguk is számítottak, akkor a ma hazugnak tetsző beszéd kifejezetten célirányosnak és adekvátnak bizonyulna.

Mindebből jól kitetszik, hogy milyen messze esik egymástól a történelmi tapasztalat és a történeti tudás, a múltnak ez utóbbiból folyó tapasztalata. Sokat elárul a közöttük fennálló szinte áthidalhatatlan különbségről az a mély megrendültség, melyet Trianon sokkja váltott (válthatott) ki a magyar társadalomból, kivált annak politikailag tudatos részéből, amely mindenre inkább számított, mint pont erre. Újabban azonban a hazai történészeket némileg megosztja annak a kérdésnek a megítélése, hogy ki mindenkire és egyáltalán miért hatott elementáris erővel a trianoni határváltozás ténye. Néhány historikus manapság megkérdőjelezi azt a közkeletű felfogást, mely szerint a Nagy Háborúnak ez a magyar oldalon egyáltalán nem szándékolt és nem akart következménye, vagyis Trianon egy teljesen spontán, mondhatni természetes trauma-tudatot idézett volna elő a trianoni Magyarországon és azon kívül, az elcsatolt területek magyarságában. Egyikük megfogalmazását idézem: „Mindazonáltal Trianon a személyes és családi emlékezetből 1945 után lassan kikopik, távoli legendává válik. Ez az emlékezet úgy őrződött meg közel száz éven át, hogy a magyar állam a két világháború közötti időszakban minden intézményes lehetőséget kiaknázva erőltette rá polgárait a saját gyász-verzióját és reváns-kultuszát.”¹⁵

Az idézethez hasonló argumentációval fűszerezi mondanivalóját egy másik történész, aki szerint „valójában a középosztályon és a menekülteken, és persze a határ mentén élőkön

¹⁴ Uo. 171–173.

¹⁵ Kovács Éva: Trianon, avagy „traumatikus fordulat” a magyar történetírásban. Korall, 59, 2015. 89.

kívül, igazából alig érintett valakit Trianon”.¹⁶ Majd pedig kijelenti: „Mindenesetre egyáltalán nem zárható ki, hogy a két világháború közötti magyar kisebbségek történetében nem a vélelmezett trauma folyamatossága a lényeges, hanem a mozgósíthatóság és mozgósíthatóság [...] hullámválása.”¹⁷ Mind a két idézett történész a szociológiai traumaelmélet fogalma szerinti jelentéssel próbálja meg felruházni a Trianon-sokkot, amely tehát az utólagosan teremtett kollektív identitás funkcióját tölti be (mindmáig) a magyar köztudatban.

Továbbra sem tisztázott azonban, hogy miért hathatott (és hathat még napjainkban is) – bárhogy keletkezett is utólag – traumaként, de legalábbis sokkoló élményként az, ami vagy közvetlenül a háború eseményeihez kapcsolódott (frontélet), vagy amit a nagypolitika idézett elő, hogy végül a Párizs környéki békekötésekben meghatározott nemzetállami átalakításokhoz vezessen. Nagyjából úgy vagyunk ezzel is, mint a felejtés/emlékezés közötti dinamikus összefüggéssel: ha nem akad valaki, aki az emléket átadná valaki másnak, az utána következőknek, és nincs olyan valami, ami emlékként egyáltalán átadható lenne, akkor felejtés sincs, mert nincs, nem lehet mire emlékezni, és nincs mit elfelejteni. Kell legyen valami tárgyi alapja a majdan létrejövő, mesterségesen vagy önnön „természetes” kifejlésében ható sokkoló élményeknek, amelyek olykor akár traumákká is válhatnak.

Az *Új Idők* első világháborús számait vizsgáltuk abból a szempontból, hogy a lap mit közölt az olvasóival, és mit hallgatott el előlük a világról, különös tekintettel az akkor folyó pusztító háborúra. Arra jutottunk ennek során, hogy a főként a középosztályi olvasóközönséget, nem utolsósorban a női olvasókat megcélzó családi hetilap, az *Új Idők* megszépítette a nyers valóságot, és eközben – a lehetőségek viszonylag szűk körén belül maradván – némiképp kritikával is illette, legalábbis érezhető távolságtartással szemléltette a világ aktuálisan zajló legfontosabb eseménysorát, a háborút. Úgy találtuk továbbá, hogy egyáltalán nem vetett számot a nagy világgégés egyik lehetséges, nálunk senki által nem várt és nem is prognosztizált lehetséges következményével, a nemzetállami (és a birodalmi) status quo majdani szét-esésével és az ország ebből adódó feldarabolódásával. Ez utóbbi elvi lehetősége egész egyszerűen nem került be a „lehetséges világok” fogalmi körébe.¹⁸ Nem arról van szó ez esetben, hogy a valóságot, ami valahol ténylegesen ott volt a múlt jelenidejében, például a magyar családok fiainak és férjeinek a frontélete, valamiképpen elleplezték volna, hogy csupán letompítva, a heroizálás álarcába bújtatva fedjék fel a kortársak számára. Az a valóság, amelynek utólagos sokkoló vagy traumatizáló hatásáról a Trianon-szindróma kifejezésbe csomagolt meghatározás is szól, és ami szintén a Nagy Háború következménye, valójában akkor még nem létezik, és mondhatni a semmiből keletkezik, hogy egyszeriben magára öltse a környéklen „valóság” képét. Ezt a valóságot ugyanis soha senki nem várta, azt a valóságot még csak el sem tudták képzelni, és erre a majdani valóságra így föl sem készülhettek az emberek. A sajtó- és médiumtörténeti vizsgálódások egyik fontos tanulsága többek közt éppen az, hogy megtudjuk belőlük: milyen volt ténylegesen az akkori jelen időbelisége, milyen mentális adottságok közepette zajlott a mindennapi élet, melynek a jövőt illető távlati horizontja nem feltétlenül vágott egybe az utóbb létrejövő valósággal.

¹⁶ Egry Gábor: Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában 1918–1944. Napvilág, Budapest, 2015. 485.

¹⁷ Uo. 484.

¹⁸ A „lehetséges világok” fogalmához vö. Jerome Bruner: Valóságos elmék, lehetséges világok. Új Mandátum, Budapest, 2005.

A művelt középosztálynak írt és szerkesztett *Új Időket* taglalva arra következtettünk tehát, hogy a lap szellemi látóköre egyáltalán nem terjedt túl a múltból a jelenbe érő tapasztalatok adott körén, ami viszont azt sugallta, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia birodalmi és benne a Magyar Királyság nemzetállami jelenvalósága a jövőben is érintetlenül továbbél. Ennek az akkori valóságnak a mai belátása (felismerése) teszi számunkra érthetővé az ennek a történelmi tapasztalatnak homlokegyenest ellentmondó nem várt következmények mély drámai hatását. A nem várt jövő okozta megrázkódtatás, a ténylegesen bekövetkező valóság abszurditása a múltbeli jelennek azon nem kevéssé valós tapasztalatából ered, melyet az *Új Idők* és a többi, a közvéleményt ez irányban formáló média, a velük egybehangzó általános tudás és várakozás szilárdított hitszerű meggyőződésé. Ezt a ténylegesen létező valamikori tapasztalatot cáfolta meg és sodorta el egy másféle valóság kialakulása, amely kizárólag csak keserűséget, csalódást, egyszersmind nosztalgikus emlékezést szülhetett;¹⁹ és persze azt a görcsös akaratot is megszülte, amely a dolgok mindenáron való visszacsinálására irányul.²⁰ A tapasztalatoknak ez a két, egyaránt érvényes megnyilatkozása, a múlt jelenében változtathatatlanul tetsző valóságról táplált konvencionális tapasztalat, valamint a hozzá képest másmilyen valóság sokkoló élménye magyarázza a Trianon-szindrómát. Ez utóbbi megállapításunk vitathatatlanul ellentmond annak az újabban hangoztatni szokott felfogásnak, amely felülről szított manipulációt, mesterséges hangulatkeltést gyanít a Trianon-trauma mélyén is. A dolgok illetően állása azt a Hayden White történetelmélete (pontosabban: reprezentáció- és narrativitáselmélete) által inspirált megközelítést idézi fel bennünk, melynek egy pregnáns megfogalmazása szerint: „De mi soha nem a valódi jelenben élünk, hanem egy elképzelt múlt és egy elképzelt jövő révén egy elképzelt jelenben, vagyis abban az elképzelt értelemben, jelentésben, amivel a jelent felruházzuk.”²¹

Az 1914. augusztusi eufória, amely – tegyük hozzá – nem bizonyult lankadatlanul a háború teljes időtartama alatt, a korábban megszokottnál is magasabb szintre emelte Európaszerte a nemzeti öntudatot: manapság a *háborús nacionalizmus* terminusával szokás ezt illetni. A háborús mozgósítás (és ezt követően az erőteljes háborús propaganda) hatására ugyancsak felforrósodó nemzeti érzület és identifikáció abban tért el a „békebeli” nacionalizmustól, hogy „nagyon rövid idő alatt képes [volt] a tömegek mozgósítására más nemzetek ellenében”.²² Az utókor és a hozzá tartozó történész sokszor értetlenül fogadja, hogy miként fajulhatott a nacionalizmus szinte paroxizmussá egyik pillanatról a másikra. „Az, ahogy a kortársak láthatóan megittasulnak a kitörő háborútól, olyan jelenség, amit bizonyosan lehetetlen ésszerű fogalmakkal megragadni” – szól a történetészi megítélés.²³ Az akkori eufória később azért alábbhagyott, az a paradoxon azonban továbbra is megmaradt, hogy „hogyan vésszelte át [minden nehézség dacára] ez a kezdeti elköteleződés az átmenetet az elképzelt há-

¹⁹ Romsics Gergely: Mítosz és emlékezet. A Habsburg Birodalom felbomlása az osztrák és a magyar politikai elit emlékirat-irodalmában. L'Harmattan, Budapest, 2004.

²⁰ Zeidler Miklós: A revíziós gondolat. Kalligram, Pozsony, 2009.

²¹ Marnó Dávid: A reprezentáció politikája. Hayden White utópikus realizmusa. Café Babel, 2003/1–2. 33.

²² Egry Gábor: Háborús nacionalizmusok, versengő imperializmusok. Nemzet, állam, birodalom az első világháború idején. In: Egry Gábor – Kaba Eszter szerk.: i. m. 56.

²³ Stéphane Audoin-Rouzeau – Anette Becker: 1914–1918, az újraírt háború. Ford. Fisli Éva. L'Harmattan, Budapest, 2006. 79.

borútól a valóságosba, hogyan élte túl annak tudomásul vételét, hogy ez az elképzelt háború [...] egy »képzeltbeli« háború volt.”²⁴ A rejtély megfejtésén fáradozó idézett francia történész szerzőpáros arra következtet, hogy a háborúról szóló hivatalos magyarázat és a róla adott napi beszámoló az egyedüli vagy a fő forrása annak, „ahogy a hadviselő országok közvéleménye értesült [a történésekről], és amilyen reprezentációkat alkotott az ellenségeik által elkövetett atrocitásokról”.²⁵

A lényegét illetően mindenesetre megnyugodhatunk abban, hogy a tömegmédiumnak óriási szerepe volt ténylegesen, hogy milyen kép és milyen tapasztalat alakulhatott ki az emberek sokaságában saját valóságos napi világukról. Egy ily mértékben nemzeti, sőt birodalmi elkötelezettséggel átítatott közösségi öntudat, melyet, egyebek közt, a háborús nacionalizmus segített világra hozni, természetes vaksággal párosult minden iránt, ami az aktuális jelenben és főként az elképzelt lehetséges jövőben valamiképpen ellentmondott volna ennek a „valóságos tapasztalatnak”.

Szabó Dániel éppúgy szembenézett ezzel a problémával, mint ahogy tettük mi is ezúttal: „vajon megváltozott-e a háború lehetőségétől/kitörésétől a civil, avagy az értelmiségi közgondolkodás a magyarok körében? Felmerült-e valami új, eddig nem szereplő gondolat, célkitűzés vagy akár megerősödött-e valamely korábban is szereplő elképzelés a békéről a hadiállapotról való átmenettel?”²⁶ Úgy találta, hogy: „Magyarországon sem a háború kitörésekor, sem soha azelőtt nem jelent meg az a fogalom, amit ilyen vagy olyan értelemben 1914 elveinek (gondolatrendszerének, ideáinak) neveznek.”²⁷ Amikor Szabó ezt mondja, akkor látszólag tagadja, legalábbis viszonylagossá teszi a háborús nacionalizmus (a kifejezést Szabó nem használja) mélyreható tudati hatását. A lényeg azonban talán nem is ez, hiszen végül ő is arra következtet, hogy „sokkal inkább a háborús vereség és az utána való területvesztés, valamint annak erős és állandó propagandisztikus hangsúlyozása az, ami a valós és elképzelt szenvedésen keresztül ilyen vagy olyan formában épített ki egy összetartó, bár nem homogén nemzetet”.²⁸ Szabó ezzel azt emeli ki a majdani Trianon-sokk lehetséges eredőijéről, hogy a soha senki által nem várt, ezért előkészítetlenül érkező jövő váltotta ki azt a súlyos lelki (és persze tárgyi) megrázkódtatást, amely végül megteremthette ama fokozott nemzeti összetartozástudatot, melyet szélsőséges, irredenta nemzeti öntudatként ismerünk fel. Tegyük hozzá, a nem várt jövő drámaiságát tovább súlyosbította a háborús nacionalizmus vitathatatlan terhe, amely 1914 augusztusában lobbant fel, és egészen soha sem aludt ki ezt követően sem. *Ez így együtt ugyanakkor mind a Nagy Háború egyenes folyománya.* A magyar történelmi tudatot erőteljesen „nemzetiesítő” trianoni sokk ily értelemben közvetlenül a háborús múltból fakad, beleértve annak közismert nagypolitikai, diplomáciai következményeit is, és csak (fele)részben adódik az utókor mindenkori és aktuális (politikai) jelenéből.

²⁴ Uo. 83.

²⁵ Uo. 84.

²⁶ Szabó Dániel: i. m. 13.

²⁷ Uo.

²⁸ Uo. 14.